

MARI SMITS

‘Door federatieve aaneensluiting’

*Ontstaan en ontwikkeling van de Nederlandsche Boerenbond
gedurende de eerste vijftwintig jaren, 1896-1921*

In 1996 zal het honderd jaar geleden zijn dat de Katholieke Nederlandse Boeren- en Tuindersbond (KNBTB) werd opgericht. In het licht van dit naderende eeuwfeest initieerde het Katholiek Documentatie Centrum (KDC) een onderzoeksproject met als doel de geschiedenis van de bond vast te leggen. Het project zal uiteindelijk resulteren in een gedenkboek dat bij gelegenheid van het jubileum zal verschijnen. Een van de belangrijkste motieven om dit onderzoek te starten, was gelegen in het feit dat de betekenis van de katholieke landbouworganisaties in de geschiedschrijving onderbelicht is gebleven. Ook zijn er, zoals bij de aangesloten gewestelijke boerenbonden en instellingen wel het geval is, nooit gedenkboeken over deze overkoepelende bond verschenen.

In dit artikel gaat het over de eerste 25 jaren van het bestaan van de bond, die toen Nederlandsche Boerenbond (NBB) was geheten. Daarbij wordt vooral aandacht besteed aan het ontstaan van de bond en de ontwikkelingen in de structuur ervan. De vraag zal worden beantwoord waarom het niet mogelijk bleek een centralistische organisatiestructuur te handhaven en welke de relatie was tussen de bond zelf en de gewestelijke boerenbonden die erbij waren aangesloten. Bovendien wordt de vraag gesteld welke factoren ertoe hebben geleid dat de gewestelijke boerenbonden na 1902 hun gezamenlijke belangen weer gingen opdragen aan de NBB en hen in 1918 deden besluiten over te gaan tot de stichting van een permanent NBB-secretariaat.

Op de ontwikkeling van de identiteit van de Nederlandsche Boerenbond van een christelijke (interconfessionele) naar een louter katholieke organisatie zal hier niet expliciet worden ingegaan. Wel zullen de consequenties hiervan voor de organisatiestructuur van de bond aan bod komen.¹

¹ Zie voor de ontwikkeling van de identiteit van de bond: M. Smits, ‘God, huisgezin en eigendom. De transformatie van de Nederlandsche Boerenbond van een christelijke naar een katholieke organisatie (1896-1920)’, in: *Trajecta* [nog te verschijnen].

I. ONTSTAAN VAN DE NEDERLANDSCHE BOERENBOND

Vóór de oprichting van de Nederlandsche Boerenbond in 1896 bestonden er in Nederland enkel de provinciale maatschappijen van landbouw, die zich in 1884 hadden verenigd in Het Nederlandsch Landbouw-Comité. Dit comité, dat zich vanaf 1893 mocht presenteren als een door de regering erkende officiële landbouwvertegenwoordiging, werd van verschillende zijden als niet representatief voor de boerenbevolking beschouwd. Sommige critici waren van mening dat de aangesloten landbouwmaatschappijen te zeer bestonden uit vooraanstaande personen die weliswaar belangstelling hadden voor de landbouw, maar zelf niet actief waren in de landbouw, en te weinig uit boeren. In katholieke dag- en weekbladen werd kritiek geleverd op de liberale mentaliteit binnen de landbouwmaatschappijen, die het agrarisch vraagstuk reduceerden tot een puur economisch-technisch probleem, waardoor te weinig aandacht zou bestaan voor de sociale belangen van de boeren. Hoewel er ook afdelingen van landbouwmaatschappijen waren die kleine boeren wisten te bereiken door hun initiatieven voor de gezamenlijke aankoop van veevoeder en meststoffen, overheerste het beeld van de gezelschappen van 'deftige heeren'. Een aantal publicisten die in de periode 1892-1896 herhaaldelijk heeft aangedrongen op de organisatie van de boerenstand – met name Frans van Dam en pater Gerlacus van den Elsen O.Praem. –, heeft aan deze beeldvorming bijgedragen.¹

Toch vielen ook binnen de landbouwmaatschappijen kritische geluiden te beluisteren. Eén van die critici was J.L. Pauwen, een rijke boer uit Pannerden. Als lid van de afdeling Liemers van de Geldersch-Overijsselsche Maatschappij van Landbouw schreef hij op 28 januari 1894 een brief aan afdelingsvoorzitter jhr. L. Ridder de van der Schueren, de latere voorzitter van de Nederlandsche Boerenbond. De brief handelde over de doelstelling van de Maatschappij: "het bevorderen van de belangen van den landbouw in zijn geheelen omvang". Volgens Pauwen had de Maatschappij zich tot dan toe vooral beziggehouden met de belangen van de landbouw als zodanig. Als de Maatschappij ook tot haar doelstelling zou rekenen het bevorderen van de "belangen van den landbouwersstand", dan zou er volgens hem voor de Maatschappij een breed werkteerein zijn weggelegd. "Wanneer het toch waar is, dat de belangen van den landbouw het meest gebaat zijn bij een krachtigen landbouwersstand – en niemand zal het durven tegenspreken – dan geloof ik ook, dat het op den weg der landbouwMijen ligt om voor de belangen van dien stand te waken". Pauwen stelde daarom voor aan de doelstelling van de landbouwmaatschappij een aantal

¹ Vooral P. Hollenberg heeft dit beeld zonder nuancering overgenomen. Vgl. *Gerlacus van den Elsen Ord.Praem. Emancipator van de Noordbrabantse boerenstand 1852-1925* ('s-Hertogenbosch 1956), p. 29.

middelen toe te voegen. Als eerste middel noemde hij “door vereeniging (coöperatie)”. Daardoor zou het ‘solidariteitsbegrip’ dieper bij de landbouwers kunnen doordringen: “Wanneer elke landbouwer begrijpt dat met het bevorderen der gemeenschappelijke belangen van den landbouwersstand zijn eigen belangen gebaat worden, dan zullen allen voor een, en een voor allen strijden, en waar een enkele geen gehoor vindt, zal men in den regel rekening houden met den wensch van de gemeenschap”.¹ Pauwen vond echter binnen de Geldersch-Overijsselsche Maatschappij van Landbouw geen gehoor voor zijn ideeën. Zijn voorstel om coöperaties op te richten ten einde kleine boeren beter te kunnen beschermen tegen bedrieglijke leveranties, werd niet overgenomen.² Eind 1895 gooidde hij het daarom over een andere boeg. Samen met Ridder de van der Schueren nam hij toen het initiatief voor de oprichting van de Nederlandsche Boerenbond.

De louter economische en technische werking van de landbouwmaatschappijen maakte dat krantenschrijvers die zich in de jaren 1892-1895 lieten kennen als begaan met de sociale noden van de kleine boeren, de oplossing van deze noden niet verwachtten van de bestaande organisaties. Nodig was een organisatie van onderop. “Wij zijn ingedommeld; reeds te lang hebben wij geslapen. Het is meer dan tijd, dat wij ontwakken, als één man opstaan en de handen aan het werk slaan. (...) De belangen van den stand moeten de belangen van ieder in het bijzonder zijn; de belangen der kleinen en zwakken moeten de belangen der grooten en sterken worden; één voor allen en allen voor één. Met deze leus voor oogen moeten wij het idee van stand weer tot bewustzijn brengen, ons vereenigen, elkander wederkeerig helpen en pal staan voor elkander. Wederkerige hulp en bijstand in den nood is een werk van christelijke naastenliefde bij uitnemendheid”, schreef de Sittardse onderwijzer J. Claessen onder het pseudoniem Frans van Dam in 1893 in het *Noordbrabantsch Dagblad*.³ Vijf jaren eerder bepleitte hij op het 41e Landhuishoudkundig Congres te Assen (1888) al de oprichting van christelijke boerenorganisaties naar het voorbeeld van de Duitse Bauernvereine.

Ook de norbertijn Gerlacus van den Elsen, de latere voorman van de Noordbrabantsche Christelijke Boerenbond (NCB) en secretaris van de Nederlandsche Boerenbond, trok zich al vroeg het lot aan van de door de heersende

¹ Brief J.L. Pauwen aan L. Ridder de van der Schueren (28 jan. 1894), in: *Archief van de Gelderse Maatschappij van Landbouw*, nr. 299. Dit archief berust in het Rijksarchief Gelderland te Arnhem.

² ‘Verslag van de 50e algemene vergadering van de Geldersch-Overijsselsche Maatschappij van Landbouw (22 en 23 aug. 1894), in: *Mededeelingen en Berichten van de Geldersch-Overijsselsche Maatschappij van Landbouw*, (1894), nr. 2, p. 53-55.

³ ‘De boerenstand er op of er onder’, in: *Noordbrabantsch Dagblad*, 15 maart 1893.

agrarische crisis en liberale overheidsbeleid getroffen boeren. Geïnspireerd door de in 1891 verschenen encycliciek *Rerum Novarum* en door een artikel in *De Tijd*¹ vroeg hij in zijn bekende artikel 'De geduldige landman' – verschenen in het *Noordbrabantsch Dagblad* van 24 januari 1892 – aandacht voor de boeren, wier geluid bij de regering en volksvertegenwoordiging volledig werd overstemd door de industriëlen en handelaren enerzijds en de arbeiders anderzijds. De landman moest voor de lasten opdraaien: "Hij is geduldig, hij zwijgt, hij laat zich scheren en villen als het stomme schaap, terwijl die andere moord en brand schreeuwen (...). Is er niemand die hulp en redding bieden kan? Is er niemand, dan staat het te vreezen dat de socialist met zijn kwakzalversmiddelen bij den thans geduldigen maar weldra wanhopigen landman aan de deur komt kloppen en... wordt binnengelaten." Organisatie in de geest van *Rerum Novarum* was volgens Van den Elsen het geëigende middel om de boerenstand uit zijn benarde positie te verlossen en te beschermen tegen revolutionaire strevingen. Daarbij konden de boeren rekenen op actieve steun van de geestelijkheid: "Zoodra op ieder dorp zulke vereenigen bestaan, bestuurd door echt katholieke, goed ontwikkelde mannen, die met de hoofden van andere vereenigen voortdurend in betrekking staan, dan zal ook de geduldige landman eene verbazende kracht kunnen ontwikkelen..." Aan deze vereenigen wilde Van den Elsen nadrukkelijk een politiek doel verbinden: de overheid door een massaal optreden van de boeren dwingen rekening te houden met de agrarische belangen.²

Inspirerende voorbeelden voor wat de krantenschrijvers en de latere oprichters van de NBB bij de organisatie van de boerenstand voor ogen stond, vonden met name de Westfälische Bauernverein (opgericht in 1871 door Burghard von Schorlemer-Alst), de Rheinische Bauernverein (opgericht in 1882 door Freiherr Felix von Loë zu Terporten) en de Belgische Boerenbond (opgericht in 1890 door de priester Jacob-Ferdinand Mellaerts en de politicus Joris Helleputte).³ Met name de combinatie van godsdienstig-zedelijke verheffing van de boerenstand en de economische en sociale belangenbehartiging, zoals deze door de Duitse en Belgische boerenorganisaties in praktijk werd gebracht, sprak hen aan. Ook de diensten die zij aan hun leden verleenden – een leden-

¹ *De Tijd*, 1 dec. 1891.

² Hollenberg, *Van den Elsen*, p. 37.

³ Voor meer informatie over het ontstaan van de Westfälische Bauernverein: Wolfram Pyta, *Landwirtschaftliche Interessenpolitik im deutschen Kaiserreich*, Stuttgart 1991; over de Rheinische Bauernverein: H. Küppers, 'Zur Entstehung des rheinischen Bauernvereins', in: *Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie*, 28(1980), p. 1-31; over de Belgische Boerenbond: L. van Molle, *Ieder voor allen. De Belgische Boerenbond 1890-1990*, Leuven 1990, en van dezelfde auteur, *Katholieken en landbouw. Landbouwpolitiek in België 1884-1914*, Leuven 1989.

blad, gezamenlijke aan- en verkoop, verzekeringen en leenbanken – droegen bij tot hun voorbeeldfunctie. Niet zonder betekenis is bovendien dat de Duitse Bauernvereine, hoewel zij gevestigd waren in overwegend katholieke streken en voor het overgrote deel gevormd werden door katholieken, interconfessionele organisaties waren.

Hoewel in de jaren 1892-1895 in kranten, verschijnend in Noord-Brabant en Limburg, herhaaldelijk werd aangedrongen op de organisatie van de boerenstand, kwam het initiatief uit een andere richting. Het leek erop of men verwachtte totdat iemand daadwerkelijk het voortouw wilde nemen: “waar is de man, die de organisatie van den boerenstand ter hand neemt? Veel wordt er gesproken en geschreven over den boer. Wie zal nu eens de handen uit den mouw steken en met daden beginnen?”¹ Medio december 1895 werd deze impasse doorbroken door de publicatie in verschillende dag- en weekbladen van een open brief van Ridder de van der Schueren. Samen met zijn mede-ondertekenaars Pauwen en Th. Pruis wilde hij de oprichting bevorderen van een “landbouwers-vereeniging”, ten doel hebbende “het solidariteitsgevoel bij de landbouwers op te wekken, de maatschappelijke belangen harer leden te bevorderen, de bijzondere belangen der landbouwers-grondbezitters in het vereenigingsgebied te beschermen en mee te werken tot het weer in 't leven roepen van een krachtigen landbouwersstand”.²

De op te richten vereniging zou zich niet enkel richten op de bevordering van de landbouw – het traditionele werkterrein van de landbouwmaatschappijen – maar zich vooral inzetten voor de sociale belangen van de boeren. Voor zogeheten “landbouwliehebbers” was geen plaats: om lid te kunnen worden moest men daadwerkelijk actief zijn in de landbouw: hetzij als grondeigenaar, als pachter, grondgebruiker of beheerder van gronden. Bovendien moest men behoren tot “eene der christelijke belijdenissen”.³

De oproep voor adhesie ondervond veel bijval. Een aantal schrijvers in katholieke kranten (waaronder het *Noordbrabantsch Dagblad* en zijn opvolger *De Noordbrabanter*⁴) begon direct propaganda te maken voor het plan. Anderhalve maand na de oproep, op 31 januari 1896, vond in Muis Sacrum te Arn-

¹ G. van den Elsen, ‘De geschiedenis der stichting van den Ned. Boerenbond’, in: *Officieel verslag van het congres van den Nederlandschen Boerenbond, gehouden te Nijmegen den 14 en 15 sept. 1904* (Helmond, z.j.), p. 7-8.

² De tekst van deze oproep staat afgedrukt in Van den Elsen, ‘Geschiedenis Ned. Boerenbond’, p. 8-9.

³ Ibidem.

⁴ Vanaf 15 maart 1895 waren *De Noordbrabanter* en het *Noordbrabantsch Dagblad* samengesmolten tot één blad. De gefuseerde krant wordt gewoonlijk aangeduid als *De Noordbrabanter*.

hem in aanwezigheid van een veertigtal sympathisanten de eerste vergadering plaats van de Nederlandsche Boerenbond. Gezien het aantal adhesiebetuigingen meende De van der Schueren reeds te kunnen rekenen op een duizendtal leden.¹ Nadat met algemene instemming tot oprichting was besloten, werd een commissie benoemd, bestaande uit mr. A. baron van Wijnbergen (op dat moment advocaat-procureur te Zutphen), B.J. Hulshof (burgemeester van Didam) en Th. Peters (landbouwer uit Lobith), met als taak een algemeen reglement voor te bereiden. De initiatiefnemers – De van der Schueren, Pauwen en Pruis – zouden tot de algemene vergadering waarin het reglement zou worden vastgesteld, blijven fungeren als voorlopig bestuur.

De aansporing om propaganda te maken voor de NBB resulteerde in een brede stroom publicaties in de regionale pers. Met name katholieke dag- en weekbladen betuigden hun instemming met het initiatief en stelden hun kolommen open voor ingezonden mededelingen van De van der Schueren. Ook publicisten die reeds eerder hadden aangedrongen op het organiseren van de boeren, lieten weer van zich horen. J. Hoogland (pseudoniem van J.G. van Schaik, kapelaan te Hoogland, die reeds rond de jaarwisseling 1895-96 een viertal artikelen had gepubliceerd over buitenlandse boerenorganisaties) merkte in *Het Centrum* op: “Waarnaar zoo lang en zoo vurig werd verzucht, kan een feit worden; de eerste daad is gesteld”.² Frans van Dam wilde de initiatiefnemers helpen door het publiceren van een concept-reglement voor de lokale boerenbonden.³ Ook Van den Elsen, die de oproep van De van der Schueren onbeantwoord had gelaten en ook niet aanwezig was bij de vergadering van 31 januari,⁴ juichte het initiatief van De van der Schueren toe, maar meende met Van Dam dat het beter was om de bond ‘van onder op’ te organiseren.⁵

Op 5 april verscheen in de dagbladen het *Algemeen Reglement van de Nederlandsche Boerenbond*, zoals dat was voorbereid door de op 31 januari benoemde commissie. Het doel van de bond zou zijn “door aaneensluiting van alle zelfstandige boerenverenigingen de zedelijke en stoffelijke belangen van den boerenstand te behartigen, diens maatschappelijken toestand te verbeteren, en al zoo werkzaam te zijn tot de vorming van een krachtigen, welvarenden boeren-

¹ ‘De Nederlandsche Boerenbond op Christelijken Grondslag in wording’, verschenen in diverse dagbladen tussen 6 en 8 februari 1896; ook afgedrukt in: Van den Elsen, ‘Geschiedenis Ned. Boerenbond’, p. 11-12.

² J. Hoogland, ‘Organisatie van den landbouw door middel van wetgeving?’, in: *Het Centrum*, 10 febr. 1896.

³ *De Noordbrabanter*, 4, 5 en 8 maart 1896.

⁴ Hollenberg, *Van den Elsen*, p. 39.

⁵ Frans van Dam, ‘Open brief aan Jhr. L. Ridder de van der Schueren’, in: *De Noordbrabanter*, 5 maart 1896; Van den Elsen, ‘De Boerenbond’, in: *De Noordbrabanter*, 10 maart 1896.

stand”.¹ De leden, die tot een der christelijke belijdenissen dienden te behoren, dienden ook daadwerkelijk met de landbouw verbonden te zijn als grondeigenaar, pachter, vruchtgebruiker of beheerder van gronden.

De definitieve vaststelling van het reglement vond plaats op 4 juli 1896 te Utrecht, “den dag waarop over het lot van den boerenstand (...) zou worden beslist”, aldus Van den Elsen.² Kort daarvoor had Ridder de van der Schueren in de kranten al laten weten dat zich vóór deze vergadering reeds 80 personen en 100 afdelingen hadden aangemeld. De vergadering werd bijgewoond door 250 personen, onder wie de katholieke Tweede-Kamerleden H. Schaepman, M.J.C.M. Kolkman en J. Truyen. De discussie over het reglement spitste zich onder meer toe op de christelijke grondslag van de bond. Op voorstel van Schaepman werd een formule gevonden waarin alle aanwezigen zich konden vinden. Het doel van de bond werd als volgt omschreven: “De Nederlandsche Boerenbond, het Christendom als grondslag der Maatschappij erkennend en huldigend, heeft ten doel de belangen van den boerenstand te behartigen en de uitbreiding der staatsbemoeiing op oeconomisch gebied ook dien stand te doen toekomen”. Om lid van de bond te kunnen worden werd de erkenning van “God, huisgezin en eigendom” als grondslagen der maatschappij vereist. Een voorstel om ook hen die belangstelling hadden voor de landbouw – de zgn. ‘landbouwliefhebbers’ –, op te nemen als lid, werd op aandringen van Schaepman resoluut van de hand gewezen. “De boerenbond moet op de eerste, tweede en derde plaats bestaan uit boeren. De kracht van den boerenbond moet voortkomen uit de organisatie van de boerenstand”, aldus Schaepman.³

2. DOEL EN MIDDELEN

Naast de identiteit leverden de politieke doelstellingen van de bond de meeste discussie op. Daarbij moeten we bedenken dat het initiatief voor de oprichting genomen werd aan het einde van een periode waarin de landbouw te lijden had van een ernstige crisis, die onder meer veroorzaakt werd door goedkope Amerikaanse graanimporten. Reeds enkele malen hadden katholieke politici in de Tweede Kamer vergeefs aangedrongen op beschermende maatregelen. Gezien de sterke protectionistische stroming onder katholieke voormannen, was het niet verwonderlijk dat velen wensten dat de Nederlandsche Boerenbond zou gaan ijveren voor beschermende rechten.

¹ Zie onder meer in: *De Noordbrabanter*, 5 april 1896, *Het Centrum*, 6 april 1896 en *De Tijd*, 6 april 1896.

² Van den Elsen, ‘Geschiedenis Ned. Boerenbond’, p. 21.

³ *Ibidem*, p. 28.

Reeds in zijn oproep liet Ridder de van der Schueren weten dat een van de middelen van de "Landbouwersvereniging" zou zijn "het bevorderen van doelmatige verbetering van wetten en verordeningen ten gunste van het grondbezit". Met andere woorden: voor de verbetering van de toestand waarin de boeren verkeerden, was bemoeienis van de overheid noodzakelijk. In februari 1896, toen diverse bladen schreven over de voor- en nadelen van protectie en de rol die de NBB hierin had te vervullen, liet Ridder de van der Schueren weten dat de Boerenbond protectionistisch moest zijn: "op deze voorwaarde alleen heeft hij recht van bestaan". Hij bedoelde daarmee op de eerste plaats de onderlinge bescherming van boeren. De organisatie van de bond stond voorop. Als de bond eenmaal zou zijn uitgroeid tot "de stem van alle boeren in Nederland", dan zou de protectie vanzelf komen.¹

Ook Van den Elsen en de Limburgse boerenvoorman (tevens Tweede-Kamerlid) Jan Truyen hielden in de kranten een pleidooi voor protectie. Daarnaast hechtten zij veel waarde aan de organisatie van de boerenstand. Truyen: "Het figureeren als raadsman in couranten en andere geschriften is goed, maar het daadwerkelijke en organiserend optreden is veel beter en meer doeltreffend. Gelukkig bezitten wij van die praktische mannen. In de laatste dagen zagen wij ze nog optreden in Gelderland."² Meer lieden, zoals J.J. Duijnsteet uit 's-Gravenhage en S.M. van Wijck uit Renkum, waren van mening dat de NBB de protectie als eerste punt op zijn program van actie diende te plaatsen. Tegen deze pleidooien van protectionisten kwamen anderen in het geweer. *Het Centrum* liet een aantal malen een ernstige waarschuwing horen onder de verwijzing dat hierover onder de Nederlandse boeren grote verschillen van mening bestonden. Door dit punt op het actieprogram van de NBB te plaatsen zou men een twistappel opwerpen, "die tot eindeloos geharrewar aanleiding geeft, zonder dat men nog weet, of die vrucht zoet of zuur of bitter smaakt, of dat zij soms een Sodomsappel kan zijn. Tegen dien vos zij de boer op zijn hoede!"³ De Boerenbond deed er daarom beter aan zijn krachten niet te verspillen aan "het najagen van voorshands onbereikbare en twijfelachtige voordeelen".⁴ Tegenstanders van protectie lieten meer dan eens blijken bevreesd te zijn – hoewel ook zij zich wilden inzetten voor de verheffing van de boerenstand – buitengesloten te worden.

Bij de vaststelling van de statuten stelde Duijnsteet voor aan de middelen (artikel 3) toe te voegen dat de Nederlandsche Boerenbond zou streven naar

¹ L. Ridder de van der Schueren, 'De Boerenbond', onder andere in: *De Noordbrabanter* en *Het Centrum*, 29 febr. 1896.

² *De Noordbrabanter*, 14 febr. 1896.

³ *Het Centrum*, 15 febr. 1896.

⁴ *Ibidem*, 25 febr. 1896.

beschermende rechten. Van Wijck meende dat door deze toevoeging klare wijn zou worden geschonken. Alle andere dingen die men voor de boer wilde doen, waren slechts lapwerk.¹ Het voorlopig bestuur wees er echter op dat er onder de boeren meer tegenstanders van protectie waren dan men dacht. Men wilde het bestuur niet buitensluiten. Indien later mocht blijken dat protectionistische wetten nodig waren, dan zou de bond daar uiteraard naar streven. Ook een overtuigd protectionist als Truyen verklaarde zich tegen het voorstel, omdat naar zijn mening geen twistappel binnengeworpen, maar juist verwijderd moest worden. Het voorstel van Duijnstee en Van Wijck kreeg onvoldoende steun.

Naast meer staatsbemoeyenis met de landbouw, streefde de NBB naar een betere agrarische wetgeving, de verbetering van het landbouwcredietwezen door het oprichten van boerenleenbanken, het stichten van verenigingen in het belang van de landbouw – zoals aan- en verkoopverenigingen en verzekeringen –, het verbreiden van voor de boerenstand nuttige kennis en het verzoenen van strijdige belangen. De kosten van het lidmaatschap werden gesteld op 50 cent. Over de verdeling van deze contributie, die geïnd zou worden door afdelingsbesturen, moest door de algemene vergadering worden beslist.

3. VAN CENTRAAL NAAR FEDERATIEF

Bij de oprichting van de Nederlandsche Boerenbond vormde de wijze van opbouw van de bond nog geen punt van discussie. De strijd hierover zou pas losbarsten, nadat er provinciale boerenbonden tot stand waren gekomen die de uitbouw van de eigen organisatie op de voorgrond plaatsten. Toch werd de kiem voor deze latere conflicten en de daaropvolgende reorganisatie van de NBB reeds gelegd bij de oprichting van de bond op 31 januari 1896 en de vaststelling van het reglement op 4 juli van datzelfde jaar.

Tijdens de eerste vergadering van 31 januari 1896 te Arnhem stelde Ridder de van der Schueren voor de bond in te delen in drie niveaus. De bond zou geleid worden door een centraal bestuur. Vervolgens zou iedere provincie een eigen provinciaal bestuur krijgen met eigen reglementen, ingericht overeenkomstig de behoeften in de provincie. Deze provinciale reglementen zouden goedgekeurd worden door het centraal bestuur en gebaseerd zijn op het algemeen reglement, dat "slechts algemeene en voor allen geldende bepalingen zou inhouden".² Tenslotte zou elke provincie onderverdeeld worden in afdelingen

¹ Van den Elsen, 'Geschiedenis Ned. Boerenbond', p. 27; *Het Centrum*, 6 juli 1896.

² 'De Nederlandsche Boerenbond op Christelijken grondslag in wording', in: Van den Elsen, 'Geschiedenis Ned. Boerenbond', p. II.

met eigen reglementen, die goedgekeurd zouden worden door het provinciaal bestuur. Deze opbouw werd vastgelegd in het algemeen reglement, dat op 4 juli werd goedgekeurd. Volgens deze statuten waren leden van de afdelingen individueel lid van de NBB. Zij waren gerechtigd de algemene vergaderingen bij te wonen, en tevens stemgerechtigd indien zij daartoe waren afgevaardigd door hun afdeling.

Het reglement droeg een centralistisch karakter. Het bevatte zowel bepalingen over de inrichting van de NBB zelf, van de provinciale boerenbonden als van de afdelingen. Onduidelijk bleef welke status diende te worden toegekend aan de provinciale bonden. Weliswaar hadden zij een stem in het centraal bestuur, dat werd samengesteld uit afgevaardigden van de provinciale besturen, doch in de bondsvergadering hadden zij geen bijzondere zeggenschap. Bovendien werden veel belangrijke besluiten genomen door het dagelijks bestuur.

Gedurende het eerste jaar van zijn bestaan waren de activiteiten van de bond vooral gericht op het oprichten van provinciale boerenbonden en plaatselijke afdelingen. Toen op 20 mei 1897 de afgevaardigden van de NBB voor de tweede maal bijeenkwamen voor een algemene vergadering, deelde voorzitter Ridder de van der Schueren mee dat er reeds zeven provinciale boerenbonden waren opgericht, en wel in Overijssel, Gelderland, Utrecht, Noord-Holland, Zuid-Holland, Noord-Brabant en Limburg.¹ De Zuidhollandse bond ging nog hetzelfde jaar ter ziele, nadat zijn voorzitter, de protectionist Duijnsteer, zich had teruggetrokken uit de boerenbondsbeweging.² Tevens maakte Ridder de van der Schueren bekend dat de bond 254 plaatselijke afdelingen telde met ruim 19.000 leden. Wat het voorlopige centraal bestuur zelf in de tussenliggende periode tot stand had gebracht, wordt uit het verslag niet duidelijk. Het enige dat gemeld wordt, is dat het bestuur met vele moeilijkheden te kampen had.³

Aansluitend op de algemene vergadering kwam het centraal bestuur bijeen met als doel een definitief (dagelijks) bestuur te kiezen. Ridder de van der Schueren werd ondanks dat hij eerder te kennen gegeven had het voorzitterschap liever over te laten aan een ander (bij voorkeur aan een Tweede-Kamerlid),⁴ met ruime meerderheid herkozen. Verder werden gekozen het antirevo-

¹ Voor een overzicht van de oprichtingsdata en ledentallen van de provinciale boerenbonden verwijs ik naar de bijlage aan het einde van dit artikel.

² Verslag van de vergadering van het dagelijks bestuur van de Nederlandsche Boerenbond (voortaan geciteerd: Verslag DB NBB) (13 sept. 1897), in: *Archief van de Katholieke Nederlandse Boeren- en Tuindersbond* (voortaan geciteerd: *Arch. KNBTB*), nr. 432. Dit archief berust in het Katholiek Documentatie Centrum te Nijmegen.

³ Verslag van de Algemene Vergadering van de Nederlandsche Boerenbond (voortaan geciteerd: Verslag AV NBB) (20 mei 1897), *ibidem*.

⁴ Zie: *De Noordbrabanter*, 29 febr. 1896 en Verslag van de Algemene Vergadering van de Geldersche Boerenbond (voortaan geciteerd: Verslag AV GBB) (23 april 1897), in: *Archief van*

lutionaire kamerlid A. baron van Dedem (ondervoorzitter), B.J. Hulshof (secretaris), J. Seijstermans (tweede secretaris) en mr. H.Th. 's-Jacob (penningmeester).¹ Toen het centraal bestuur op 3 juli opnieuw bijeenkwam, bleek dat baron van Dedem voor de functie van ondervoorzitter had bedankt. In zijn plaats werd mr. A. van Rijckevorsel gekozen.

In zijn studie over Gerlacus van den Elsen beschrijft Hollenberg hoe door deze laatste benoeming een wending kwam in het beleid van de Nederlandsche Boerenbond.² Waren de gebroeders Alphons en Louis van Rijckevorsel – door M. Duijvendak aangeduid als de twee enige 'Bossche heren' binnen de boerenbondsbeweging³ – er een jaar eerder niet in geslaagd belangrijke functies binnen de NCB te verwerven, nu kregen zij de kans alsnog hun 'aangewezen' leidersrol te vervullen. Een maand nadat Alphons met enige aarzeling de functie van ondervoorzitter had aanvaard, werd zijn broer Louis door het dagelijks bestuur van de NBB benoemd tot inspecteur van de op te richten boerenleenbanken. Feit is dat na hun benoeming de NBB daadwerkelijk aan de slag ging, waarbij belangrijke beslissingen genomen werden door het dagelijks bestuur, met voorbijgaan van het centraal bestuur, waarin de provinciale boerenbonden vertegenwoordigd waren.

Toen de NBB daadwerkelijk leiding wilde gaan geven aan de oprichting van boerenleenbanken, onderlinge verzekeringen en de coöperatieve aan- en verkoop, werd hij gehinderd door het feit dat enkele provinciale bonden (en dan met name de NCB) reeds allerlei werkzaamheden zelf ter hand hadden genomen. Terwijl vanuit de Nederlandsche Boerenbond uniforme richtlijnen werden ontwikkeld, gaven enkele provinciale bonden er de voorkeur aan verder te gaan op de door hen reeds ingeslagen weg. In de tweede helft van 1897 spitsten de tegenstellingen zich vooral toe rond de rechtsvorm volgens welke de plaatselijke boerenleenbanken dienden te worden opgericht. Terwijl de NBB en de gebroeders Van Rijckevorsel meenden dat gekozen moest worden voor oprichting volgens de Wet op de coöperatieve verenigingen uit 1876, meenden de overige Noordbrabantse boerenbonders (onder wie Van den Elsen), dat het stichten van plaatselijke leenbanken ook mogelijk was op basis van de Wet op de zedelijke lichamen uit 1855. Daartoe aangezet door Alphons van Rijckevor-

de Aartsdiocesane Boeren- en Tuindersbond (voortaan geciteerd: *Arch. ABTB*), nr. 1259. Dit archief berust in het Rijksarchief Gelderland te Arnhem.

¹ Verslag van het Centraal Bestuur van de Nederlandsche Boerenbond (voortaan geciteerd: Verslag CB NBB) (20 mei 1897), in: *Arch. KNBTB*, nr. 432.

² Hollenberg, *Van den Elsen*, p. 80-95.

³ M. Duijvendak, *Rooms, rijk of regentesk. Elitevorming en machtsverhoudingen in oostelijk Noord-Brabant (circa 1810-1914)* ('s-Hertogenbosch 1990), p. 184.

sel werd dit verschil van inzicht een persoonlijke kwestie die verengd werd tot een zaak van vertrouwen in het dagelijks bestuur van de NBB.¹

Nadat de kwestie op 29 januari 1898 binnen de NBB was afgehandeld met het besluit over te gaan tot de oprichting van twee centrale banken,² spitsten de conflicten tussen de Brabantse en centrale bond zich toe op de oprichting van een onderlinge brandassurantie. Terwijl binnen het NBB-bestuur gesproken werd over de wenselijkheid van een landelijke verzekering, besloot de NCB de daad bij het woord te voegen en over te gaan tot het stichten van een eigen onderlinge brandassurantie en zich verder niet in te laten met de oprichting van een dergelijke assurantie door de Nederlandsche Boerenbond.³ Desondanks besloot het centraal bestuur pogingen te ondernemen om alsnog één centrale verzekering tot stand te brengen. Concessies van de zijde van de NBB brachten de NCB echter niet af van zijn eerder genomen besluit.

De moeilijkheden rond de rechtsvorm van de boerenleenbanken en de oprichting van een landelijke onderlinge brandassurantie hebben zowel de onderlinge persoonlijke verhoudingen als de betrekkingen tussen de NBB en NCB doen verslechteren. Meer dan eens werd door de betrokkenen met een beschuldigende vinger naar de tegenpartij gewezen. Ten tijde van de strijd rond de boerenleenbanken stond vooral de controverse tussen Van den Elsen en de gebroeders Van Rijckevorsel een compromis in de weg.⁴ Toen in de tweede helft van 1898 de controverse rond de assurantie speelde, ontbrak bij de NCB ten enen male de bereidheid om zich bij de plannen van de Nederlandsche Boerenbond aan te sluiten.

Aan NCB-secretaris Jan Hermans was de ondankbare taak toegewezen het NCB-standpunt te verdedigen. De onderlinge irritaties werden nog eens versterkt door berichten dat de NCB zich wilde losmaken van de NBB. Wisten in oktober 1898 De van der Schueren en Hulshof tijdens een gecombineerde vergadering van de Noordbrabantse en Limburgse boerenbond een afsplitsing nog te voorkomen,⁵ begin november stelde de NCB het dagelijks bestuur van de NBB schriftelijk in kennis van de voorgenomen afscheiding.⁶ Hoewel berichten als zou de Limburgsche Christelijke Boerenbond het voorbeeld van de NCB volgen, onjuist bleken te zijn, was ook deze bond niet tevreden over het functioneren van de Nederlandsche Boerenbond. De Limburgers wensten een re-

¹ Verslag DB NBB (22 en 26 nov. 1897) en Verslag CB NBB (26 nov. 1897), in: *Arch. KNBTB*, nr. 432.

² Verslag CB NBB (29 jan. 1898), *ibidem*.

³ Verslag DB NBB (29 okt. 1898), *ibidem*.

⁴ Zie: Hollenberg, *Van den Elsen*, p. 80-84 en 89-95.

⁵ Verslag CB NBB (29 okt. 1898), in: *Arch. KNBTB*, nr. 432.

⁶ Verslag DB NBB (12 nov. 1898), *ibidem*.

organisatie van de NBB, zodat de bond zou gaan functioneren als een federatief orgaan.¹

Door de opgelopen spanningen en de voorgenomen afscheiding van de NCB leek een herziening van de statuten van de Nederlandsche Boerenbond de enige mogelijkheid om de bond te laten voortbestaan. De moeilijkheden rond de rechtsvorm van de boerenleenbanken, en meer nog die rond de oprichting van de brandassurantie, maakten duidelijk dat de bond als centrale organisatie had gefaald. De provinciale boerenbonden, met name de goed georganiseerde NCB, lieten zich niet meer de wet voorschrijven door een centraal bestuur. Met uitzondering van de NCB wilden alle provinciale boerenbonden wel vasthouden aan het voortbestaan van de NBB, zij het in een andere opzet.

De laatste vergadering van het centraal bestuur, gehouden op 28 januari 1899, stond dan ook in het teken van de herziening van de statuten. Behalve de afgevaardigden van de provinciale boerenbonden (ook de NCB was vertegenwoordigd in de persoon van G. Coovels) was ook het katholieke Tweede-Kamerlid Kolkman aanwezig. Op diens vraag wat de oorzaak was van de gerezen tweespalt tussen de aangesloten provincies en het NBB-bestuur, verklaarde secretaris Hulshof dat het niet zozeer zaken, maar vooral personen waren geweest die het behoud van de gewenste eenheid in de weg hadden gestaan. Kolkman achtte eenheid hoogst gewenst. Indien iedere provincie zijn eigen weg zou gaan, dan zou er maar beter geen Nederlandsche Boerenbond kunnen bestaan. Uiteindelijk werd besloten de bond om te vormen tot een federatief orgaan met behoud van een hoofdbestuur.² De provinciale bonden werden hierdoor in staat gesteld volledig zelfstandig te functioneren, zonder bemoeienis van een centraal bestuur. Voor de NBB zou slechts de behartiging van de algemene belangen van de boerenstand overblijven.

De reorganisatie van de NBB werd bekrachtigd tijdens een slecht bezochte algemene vergadering, die werd gehouden op 25 mei 1899 in het Gebouw van Kunsten en Wetenschappen te Utrecht, hetzelfde gebouw waar drie jaar eerder onder grote belangstelling de eerste statuten van de bond waren vastgesteld. De herziene statuten maakten van de bond een federatie van zelfstandige boerenbonden, die slechts zou ijveren voor de algemene belangen van de boerenstand. Een belangrijke organisatorische verandering vormde het verdwijnen van de algemene vergadering. Alle taken werden nu geconcentreerd in een bestuur, dat samengesteld werd door de provinciale boerenbonden, die ieder twee leden konden afvaardigen.

¹ Verslag van de vergadering van het Dagelijks Bestuur van de NBB met het Dagelijks Bestuur van de Limburgsche Christelijke Boerenbond (15 nov. 1898) te Roermond, *ibidem*.

² Verslag CB NBB (28 jan. 1899), *ibidem*.

De verwachting dat de Nederlandsche Boerenbond nu beter zou gaan functioneren, werd echter niet bewaarheid. Drie jaar lang, tot november 1902, zou de bond vrijwel niets van zich laten horen. De bond bestond slechts in naam. Volgens Van den Elsen was de hoofdoorzaak gelegen in de verwijdering die reeds lang tussen Noord en Zuid had bestaan.¹ Belangrijker is echter dat de behoefte aan een centraal orgaan minder werd gevoeld. Zoals wij zagen was met name de NCB niet meer van plan zich te schikken naar de wensen van de Nederlandsche Boerenbond.² Ook andere provinciale boerenbonden twijfelden aan het nut van de bond. Binnen de Geldersche Boerenbond gingen zelfs stemmen op om de NBB maar op te heffen.³ Een andere oorzaak van de windstille rond de NBB was gelegen in het vertrek van een aantal personen die tot dusver het beleid van de bond hadden bepaald. Begin 1899 gaf 's-Jacob te kennen wegens het aanvaarden van een betrekking bij de gemeente Amersfoort zijn functie ter beschikking te stellen.⁴ Een groter verlies betekende het vertrek van Hulshof als secretaris, die als burgemeester overgeplaatst werd van Didam naar Bergen op Zoom. Tenslotte vertrok ook Alphons van Rijckevorsel als ondervoorzitter. Toen de NBB in 1902 na een onderbreking van drieënehalf jaar weer bijeenkwam, weet Ridder de van der Schuieren deze onderbreking aan het gemis van een goede secretaris. Terwijl mede-oprichter Pauwen eerder al het ondervoorzitterschap op zich had genomen, werd op deze vergadering Van den Elsen benoemd tot secretaris.

4. NAAR MEER EENHEID

Op 14 november 1902 kwam het NBB-bestuur voor het eerst weer bijeen. Directe aanleiding voor de vergadering was een aantal belangrijke agrarische onderwerpen die op de politieke agenda stonden. Na de totstandkoming van de Ongevallenwet in 1901 kwam de vraag naar voren op welke wijze er ook voor de landbouw een dergelijke wet moest komen. Bovendien waren er wetten in voorbereiding die de afschaffing van de tienden en de heerlijke jachtrechten moesten regelen. Van groot belang voor de positie van de boerenbonden ten opzichte van de overheid was het wetsvoorstel voor de instelling van een offi-

¹ Van den Elsen, 'Geschiedenis Ned. Boerenbond', p. 39. Ook H. van Velthoven noemt dit als oorzaak in: 'De Nederlandsche Boerenbond. Stichting en ontwikkeling', in: *Tijdschrift voor Economische Geographie*, 11(1922), p. 378.

² Zie ook *Weekblad van den Noordbrabantischen Christelijken Boerenbond* (voortaan geciteerd: *Weekblad NCB*), 9 maart 1901: "Wij hebben ons alleen afgescheiden van het gezag van den Ned. Boerenbond en door wijziging der statuten bewerkt, dat onze provinciale boerenbonden niet meer *onder* maar thans *boven* den boerenbond staan."

³ Verslag AV GBB (29 juni 1900 en 7 sept. 1900), in: *Arch. ABTB*, nr. 1259.

⁴ Verslag DB NBB (17 jan. 1899), in: *Arch. KNBTB*, nr. 432.

ciële landbouwvertegenwoordiging. Het behelsde de vorming van een Landbouwwaad die zou gaan dienen als adviesorgaan voor de regering. De van der Schuieren zag het belang van deze zaken in en wilde met de provinciale boerenbonden overleggen of het noodzakelijk was "bij de regeering stappen te doen ter verkrijging van wat door ons in deze wenschelijk of noodig wordt geacht voor den Nederlandschen Boerenstand".¹ De aanwezige vertegenwoordigers van de provinciale bonden waren overtuigd van de noodzaak van gezamenlijke actie en ontwierpen mee rekwisten over de landbouwvertegenwoordiging, tiendwet, jachtwet, ongevallenverzekering en invoerrechten.

Nadat deze rekwisten waren afgehandeld, bracht Ridder de van der Schuieren het plan naar voren voor de organisatie van een nationaal boerencongres. Doel van dit congres zou zijn het bespreken van "de gewichtigste kwesties omtrent den boerenstand", waardoor "als het hem gelukken mocht algemeen belangstelling te wekken en de verschillende gevoelens van verschillende streken tot eenheid te brengen, de boerenbond in 't algemeen in eer en aanzien zou stijgen, een ontzaglijken invloed zou uitoefenen op de maatschappij en de wetgeving en aan al zijne zegenrijke instellingen kracht zou bijzetten tot zedelijke en stoffelijke verheffing van geheel den boerenstand".²

Het plan werd voor het eerst besproken op de NBB-vergadering van 6 februari 1904 en daarna voor goedkeuring voorgelegd aan de besturen van de provinciale boerenbonden. In de begeleidende brief werd gewezen op hetgeen de Nederlandsche Boerenbond reeds voor de boeren tot stand gebracht had. De bond was inmiddels uitgegroeid tot "een machtig leger van 35.000 man, dat de boerenstand tegen allerlei verderfelijke invloeden in bescherming neemt en hem zijne gepaste plaats tracht te verzekeren in de maatschappij".³

Het congres, door het bestuur genoemd het "Nationaal Congres van den Nederlandschen Boerenbond", vond plaats in Nijmegen op 14 en 15 september 1904. Aan de orde kwamen verschillende landbouwpolitieke en organisatorische onderwerpen waarover conclusies werden aangenomen die vervolgens óf onder de aandacht werden gebracht van regering en parlement óf richtlijnen zouden vormen voor het handelen van de afzonderlijke boerenbonden. Het congres werd bezocht door ongeveer 1200 bezoekers,⁴ en mocht zich verheugen over de nodige publiciteit. Volgens mr. P.J.M. Aalberse kon de betekenis van het congres zowel op politiek als op sociaal gebied moeilijk overschat wor-

¹ Verslag van de Bestuursvergadering van de Nederlandsche Boerenbond (voortaan geciteerd: Verslag BV NBB) (14 nov. 1902), *ibidem*.

² Van den Elsen, 'Geschiedenis Ned. Boerenbond', p. 39.

³ *Ibidem*, p. 40.

⁴ *Verslag congres Ned. Boerenbond 1904*, p. 34.

den.¹ Afgaande op de concrete politieke resultaten, is het succes van het congres beperkt gebleven. Wetgeving op het gebied van de jacht en de pacht liet respectievelijk bijna twintig en vijfendertig jaar op zich wachten. Pogingen van katholieke zijde om protectie door de instelling van een tariefwet te realiseren leden zowel in 1904-05 als in 1911-13 schipbreuk. Alleen het rekest betreffende het instellen van een landbouwenquête leverde politiek resultaat op. In 1906 volgde de instelling van de Staatscommissie voor de Landbouw door de liberale minister J. Veegens.

Gesterkt door de grote belangstelling voor het eerste congres, werd eind 1905 binnen het NBB-bestuur reeds gesproken over een tweede congres. Dit congres, dat werd gehouden op 2 en 3 oktober 1907, werd niet zo goed bezocht als het eerste. Ook al waren er slechts maximaal 800 personen aanwezig, toch werd het beschouwd als "schitterend geslaagd".² Evenals in 1904 stonden opnieuw enkele belangrijke landbouwpolitieke thema's op de agenda, zoals de ongevallenverzekering, het arbeidscontract en de pacht. Voorts werden inleidingen gehouden over het christelijk karakter van boerenleenbanken en over landverhuizing. Vier jaar later, op 27 en 28 september 1911, organiseerde de NBB een derde congres. Ook toen stonden actuele landbouwpolitieke onderwerpen op het programma, zoals de tariefwet, de jacht, de ziektewet, de bestrijding van mond- en klauwzeer, landverschaffing aan landarbeiders, ouderdoms- en invaliditeitsverzekering, alsmede de relatie van de boerenbond met de politiek.

De belangrijkste waarde van de congressen van de NBB was gelegen in de versterking van de saamhorigheid tussen de verschillende provinciale boerenbonden. De landbouwpolitieke thema's die aan de orde werden gesteld, resulteerden in het verzenden van rekwesten en het samenstellen van rapporten. Aan het einde van het tweede congres kwam de wens naar voren voortaan jaarlijks een bijeenkomst te houden van bestuursleden van de provinciale bonden. Deze bijeenkomsten betekenden – hoewel zij statutair geen functie hadden – de terugkeer van de in 1899 afgeschafte algemene vergaderingen.

De behoefte aan versterking van de eenheid binnen de NBB werd, naast de behoefte de eigen wensen kenbaar te maken aan de politiek, ingegeven door de moeizame relatie die de boerenbonden onderhielden met het Nederlandsch Landbouw-Comité (NLC), dat zich opwierp als een door de regering erkende officiële vertegenwoordiging van de landbouw. Deze status vormde voor de NBB een reden om zich in 1897 bij het NLC aan te sluiten. Na de reorganisatie

¹ *Katholiek Sociaal Weekblad*, 3(1904), p. 459.

² *Officieel verslag van het zden congres van den Nederlandschen Boerenbond gehouden te Nijmegen den 2 en 3 oktober 1907* (Helmond z.j.), p. 33.

van de bond in 1899 kwam dit lidmaatschap te vervallen. Verzoeken van de provinciale boerenbonden om afzonderlijk lid te worden werden echter afgewezen. Toen de bonden in 1905 alsnog in de gelegenheid werden gesteld toe te treden, hoopten zij ook een meer evenredige invloed binnen het NLC te kunnen uitoefenen. Eind 1907 bleek dat de gewenste hervorming van het Landbouw-Comité niet realiseerbaar was, waarna bij de provinciale boerenbonden de behoefte naar voren kwam om de NBB verder te versterken. Volgens pater Van den Elsen had het Landbouw-Comité de NBB veel werk uit handen genomen. Versterking van de organisatie van de NBB meende hij vooral te kunnen bereiken door versterking van de eenheid en samenwerking. Organisatorische veranderingen stelde hij in 1909 nog niet voor: de autonomie van de provinciale boerenbonden bleef voor hem voorop staan. De NBB zou slechts datgene mogen doen dat niet of onvoldoende door een provinciale bond bevorderd kon worden.¹

Na hun nederlaag in 1907 continueerden de provinciale bonden vooralsnog hun lidmaatschap van het Landbouw-Comité. Dit lidmaatschap werd echter wel ter discussie gesteld tijdens de algemene vergaderingen van de Nederlandsche Boerenbond in 1909 en 1910. Daarbij werd de provinciale boerenbonden in overweging gegeven nog eens bij het Landbouw-Comité aan te dringen op een statutenwijziging en mocht dit niet lukken dan werd hen geadviseerd om op te stappen.² Toen begin 1911 openlijk werd gesproken over afscheiding van het Landbouw-Comité, werd tevens geconcludeerd dat versterking van de eigen organisatie – en dus reorganisatie van de NBB – dringend gewenst was. Het NBB-bestuur besloot daarop de uitwerking van een reorganisatieplan op te dragen aan een commissie bestaande uit Van den Elsen en de voorzitters van de Noordhollandsche en de Overijsselsche Boerenbond, N. Dekker en L.F.J.M. baron van Voorst tot Voorst.

Binnen deze commissie bestonden tegengestelde meningen over de taken en inrichting van de Nederlandsche Boerenbond. De meerderheid, bestaande uit Van Voorst tot Voorst, Dekker en de secretaris van de Noordhollandsche Boerenbond, A.J. van Benthem, meende dat de bond te weinig voeling had met de boeren. Het bestuur, bestaande uit afgevaardigden van de aangesloten bonden, was oppermachtig: "Het heeft veel overeenkomst met de veel gesmade oude regentenfamilies onzer Hollandsche steden, die regeerden over doch zonder het volk".³ De meerderheid wilde de leden van de aangesloten bonden meer invloed geven op de bond en op het bestuur. Een algemene vergadering, be-

¹ Verslag AV NBB (21 en 22 sept. 1909), in: *Weekblad NCB*, 2 okt. 1909.

² Verslag AV NBB (23 en 24 nov. 1910), *ibidem*, 17 dec. 1910.

³ Rapport der Commissie inzake Reorganisatie Ned. Boerenbond (1911), in: *Archief van de Abdij van Berne*, nr. C39.

staande uit zestig afgevaardigden (één per duizend leden) zou voortaan het NBB-bestuur kiezen en alle macht in zich verenigen. Het federatieve karakter dat de bond in 1899 had gekregen zou hiermee komen te vervallen. In plaats daarvan zou de bond wederom een sterk centraal lichaam vormen, “dat alle onderdelen van het maatschappelijk landbouwbelang omvattende, in staat is een krachtige actie te voeren, overeenkomstig het voorgeschreven doel”.¹ Ten slotte wilde de meerderheid van de commissie ook verenigingen op het gebied van landbouwkrediet, verzekeringen, onderwijs enz. toelaten.

Van den Elsen was het absoluut oneens met deze opvattingen. In zijn ogen moest de bond een federatie blijven van uitsluitend provinciale boerenbonden. Hij vreesde dat deze bonden hun in 1899 verworven zelfstandigheid weer zouden verliezen. In de voorstellen zag hij een terugkeer naar de beginjaren van de Nederlandsche Boerenbond, die hadden aangetoond hoe moeilijk het was om op die manier samen te werken. Bovendien vreesde Van den Elsen dat er een bureaucratie zou ontstaan. De commissieleden waren het enkel eens over de instelling van een algemene vergadering, bestaande uit afgevaardigden van de aangesloten bonden.²

In 1912 besloot het NBB-bestuur³ over te gaan tot de herziening van de statuten. Volgens deze statuten, die werden vastgesteld tijdens de bestuursvergadering van 25 mei 1912, bleef de NBB op de eerste plaats een federatie van zelfstandige provinciale boerenbonden, die de bestuursleden zouden blijven aanwijzen. Daarnaast werd de mogelijkheid gecreëerd voor het toelaten van buitengewone leden. Hiermee werden bedoeld algemene of gewestelijke verenigingen die de bevordering van bijzondere boerenbelangen beoogden. Aan de algemene vergadering, die werd samengesteld uit afgevaardigden van de gewone leden (1 stem per 1000 leden) en buitengewone leden (elk 1 stem), werd de eindbeslissing in alle NBB-aangelegenheden opgedragen.⁴ Aan het einde van 1912 en in de loop van 1913 traden de Coöperatieve Centrale Boerenleenbank (CCB, opgericht in 1898), de Boerenherverzekering (1910) en de Brandassurantie van de NCB (1898) toe als buitengewone leden.

Het gebrek aan invloed, dat zich deed gelden in verband met de moeizame relatie met het Landbouw-Comité, trad nog pijnlijker naar voren gedurende

¹ Ibidem.

² Ibidem.

³ Op 20 november 1911 waren Ridder de van der Schueren en Pauwen teruggetreden als voorzitter en ondervoorzitter. Zij werden opgevolgd door respectievelijk de voorzitter van de Limburgsche Landbouwbond, J.Th. Verheggen, en de voorzitter van de Overijsselsche Boerenbond, L.F.J.M. baron van Voorst tot Voorst. Zie verslag *BV NBB* (20 nov. 1911), in: *Arch. KNBTB*, nr. 431.

⁴ Statuten van de NBB, goedgekeurd bij Koninklijk Besluit van 23 juli 1912, afgedrukt in: *Verslag van den Nederlandschen Boerenbond over 1920*, p. 159-165.

de oorlogsjaren 1914-1918, toen de Nederlandse boeren geconfronteerd werden met een reeks van maatregelen ten einde de binnenlandse voedselproductie veilig te stellen. Deze behelsden onder meer het verplicht scheuren van grasland en de verplichting graan te leveren aan de overheid. Verzoekschriften waarin de NBB de onrechtvaardigheid van deze maatregelen probeerde aan te tonen, hadden doorgaans weinig effect. Gesteund door de positieve ervaringen van enkele gewestelijke boerenbonden, kwam het idee naar voren om in Den Haag een permanent bureau in te richten, ten einde meer invloed te kunnen uitoefenen op de landbouwpolitiek. Nadat reeds in 1916 een studiegcommissie de instelling van een dergelijk bureau had bepleit "met een alleszins deskundig hoofdbambenaar en verder noodig personeel",¹ kwam het plan aan de orde tijdens de algemene vergadering van 27 december 1917. Vrijwel eenstemmig besloot men akkoord te gaan met de stichting van een dergelijk bureau en niet terug te schrikken voor de kosten. Met een eigen bureau zou het prestige van de NBB aanmerkelijk kunnen worden vergroot.²

Op 21 september 1918 ging het NBB-bestuur over tot de benoeming per 1 oktober van dr. L.N. Deckers, inspecteur van de Coöperatieve Centrale Boerenleenbank te Eindhoven en Tweede-Kamerlid, als bezoldigd secretaris van de Nederlandsche Boerenbond.³ Kort daarop volgde de aankoop van een kantoorpand in Den Haag (Juliana van Stolberglaan 113). De instelling van een permanent bureau stelde de NBB in staat beter de algemene belangen van de bij de gewestelijke boerenbonden aangesloten leden te behartigen. Nadat de versterking van de NBB gerealiseerd was, kwam bij de aangesloten boerenbonden de vraag naar voren of het nog zinvol was hun lidmaatschap van het Koninklijk Nederlandsch Landbouw-Comité (KNLC) te handhaven. Behalve het gebrek aan invloed – reden waarom de NCB reeds in 1911 al eens zijn lidmaatschap had opgezegd – speelde bij de katholiek geworden boerenbonden mee dat zij de behartiging van hun landbouwpolitieke belangen wilden opdragen aan een eigen katholieke organisatie. Begin 1920 besloten de gewestelijke boerenbonden dan ook eenstemmig hun lidmaatschap van het KNLC op te zeggen. De Nederlandsche Boerenbond kon nu zelfstandig gaan optreden als dé belangenbehartiger van de katholieke boerenstand.

Deze versterking van de bond maakte een aanpassing van de statuten noodzakelijk. Deze statutenwijziging was ook nodig geworden om de transformatie van een interconfessionele in een katholieke organisatie, zoals die zich in de

¹ Rapport van de Commissie, ingesteld door den Nederlandschen Boerenbond, om plannen tot reorganisatie van dezen Bond te ontwerpen, in: *Archief van de Abdij van Berne*, nr. C39.

² Verslag AV NBB (27 dec. 1917), in: *Weekblad NCB*, 5 jan. 1918.

³ Verslag BV NBB (21 sept. 1918), in *Arch. KNBTB*, nr. 431.

voorgaande jaren op gewestelijk niveau had voorgedaan, ook voor de Nederlandsche Boerenbond formeel te bekrachtigen. Bij het ontwerpen van de statuten zou enerzijds getracht moeten worden “de zelfstandigheid der federatief in den Nederlandschen Boerenbond vereenigde gewestelijke boerenbonden, zoo-veel als maar eenigszins mogelijk was” te handhaven, terwijl anderzijds “toch het federatief lichaam zelf een voldoende ruim terrein zou krijgen, om zich te ontwikkelen en de noodige kracht te kunnen ontwikkelen”.¹

Dat het moeilijk was om de verhouding tussen de NBB en de gewesten naar ieders tevredenheid te regelen, bleek aan het einde van 1920 toen de conceptstatuten aan de algemene vergadering werden voorgelegd. Met name de NCB was bevreemd dat aan de Nederlandsche Boerenbond teveel bevoegdheden zouden worden overgelaten en wenste bovendien dat zijn ledental, dat in 1920 ruim de helft bedroeg van het totaal aantal binnen de NBB georganiseerde boeren (38.848 van de 75.942),² tot uitdrukking zou komen in de stemverhouding op vergaderingen van de Nederlandsche Boerenbond. De overige gewestelijke organisaties wensten echter niet mee te gaan met de wijzigingsvoorstellen van de NCB, omdat zij vreesden voor overheersing door de NCB. De onderlinge samenwerking tussen de gewesten zou daardoor onmogelijk worden.³ Zij weigerden dan ook nog verdere concessies aan de NCB te doen.⁴ In de bestuursvergadering voorafgaand aan de hervatting van de algemene vergadering waarin de statutenwijziging aan de orde was, gehouden op 27 december 1920, bleek dat de tegenstellingen tussen de NCB enerzijds en de overige bonden anderzijds “niet zoover uiteenliepen als op ’t eerste gezicht wel scheen”.⁵ Daarop werden de nieuwe statuten van de NBB definitief vastgesteld.

Ondanks dat de Nederlandsche Boerenbond ter dege rekening had te houden met de aangesloten bonden (met de NCB voorop) kon hij vanaf 1920 met een eigen geluid naar buiten treden. Hij was niet enkel meer een gezelschap van gewestelijke bestuurders, dat hoogstens eenmaal per maand bijeenkwam om over gemeenschappelijke aangelegenheden te discussiëren, maar beschikte over bezoldigde functionarissen, die regelmatig contact onderhielden met regering, volksvertegenwoordiging en ambtenaren van de Directie van de Landbouw. Bovendien was het prestige van de bond aanmerkelijk toegenomen door het uittreden van de gewestelijke boerenbonden uit het KNLC. Vanaf 1922 ging de bond bovendien op basis van gelijkwaardigheid regelmatig overleg

¹ *Verslag van den Nederlandschen Boerenbond over 1920*, p. 15.

² Cijfers zijn gebaseerd op de jaarverslagen van de NBB, NCB, LLTB en ABTB over 1920.

³ *Verslag AV NBB* (29 nov. 1920), in: *Arch. KNBTB*, nr. 434.

⁴ *Verslag BV NBB* (13 dec. 1920), *ibidem*.

⁵ *Verslag AV NBB* (27 nov. 1920), *ibidem*.

voeren met de beide andere centrale landbouworganisaties, het KNLC en de Christelijke Boeren- en Tuindersbond (CBTB, opgericht in 1918).

5. BESLUIT

De Nederlandsche Boerenbond (NBB) is ontstaan aan het einde van een periode waarin de boerenstand te lijden had onder een ernstige landbouwcrisis, die onder meer veroorzaakt was door goedkope Amerikaanse graanimporten. Met name de akkerbouw en de veeteelt hadden te lijden van scherpe prijsdalingen. Op veel steun van de overheid hoefden de boeren niet te rekenen. Pleidooien voor protectionistische maatregelen, zoals deze in 1889 en 1894 in de Tweede Kamer gevoerd werden door het katholieke kamerlid mr. B. Bahlmann, vonden geen gehoor bij de vrijhandelsgezinde regering en de overige kamerleden. Publicisten die tussen 1891 en 1895 in katholieke dag- en nieuwsbladen schreven over de agrarische kwestie, meenden derhalve dat de boerenstand vooral op zichzelf was aangewezen. Organisatie was volgens hen het enige redmiddel dat de boeren nog kon helpen. Daarbij wezen zij op boerenorganisaties in Duitsland en België, die in korte tijd tienduizenden boeren hadden weten te organiseren en een breed scala van economische diensten hadden opgericht.

Toen Ridder de van der Schueren eind 1895 het initiatief nam tot het oprichten van een "landbouwersvereniging" had hij een organisatie voor ogen, die economische activiteiten (o.a. coöperatieve aan- en verkoop, verzekeringen en boerenleenbanken) zou combineren met een godsdienstig-zedelijke werking. Voor zijn keuze voor een interconfessionele in plaats van een katholieke bond zijn drie redenen te noemen. Zo waren de Duitse Bauernvereine ook interconfessionele bonden. Bovendien was er in katholiek Nederland nog geen sprake van actie ten gunste van zuiver katholieke organisaties. Tenslotte liet De van der Schueren zich vooral leiden door de sociale belangen van de boeren. Interpretaties over de christelijke grondslag achtte hij daaraan ondergeschikt.

Hoewel de NBB uiteindelijk 80.000 boeren in zich verenigde, is dit niet te beschouwen als de verdienste van het centrale bestuur van de bond. Begonnen als centrale landelijke organisatie, werd de bond binnen enkele jaren verscheurd door conflicten met de krachtig tot ontplooiing gekomen provinciale boerenbonden. Met name de Noordbrabantsche Christelijke Boerenbond nam zelf initiatieven zonder landelijke richtlijnen van de NBB af te wachten. Deze conflicten hebben uiteindelijk in 1899 geleid tot de omzetting van de NBB in een federatie van zelfstandige provinciale boerenbonden. Aan de NBB werd slechts de behartiging van de algemene belangen van de boerenstand (met name ten opzichte van de politiek) overgelaten. Nadien bleef vooral de NCB als

grootste gewestelijke boerenbond bevreesd voor een grotere machtsontplooiing door de Nederlandsche Boerenbond.

Uiteindelijk heeft vooral de ontwikkeling van de landbouwpolitiek ertoe geleid dat de gewestelijke boerenbonden de behartiging van hun gezamenlijke belangen gingen opdragen aan de Nederlandsche Boerenbond. Met name door het geringe effect van de talloze rekwesten die tussen 1914 en 1918 aan de regering verzonden werden, raakten de gewestelijke boerenbonden overtuigd van de noodzaak van een permanent secretariaat in Den Haag. Ook het katholieke streven om de belangenbehartiging op te dragen aan de eigen organisaties, bracht voor de Nederlandsche Boerenbond nieuwe taken met zich mee.

De organisatorische ontwikkeling die de bond in de eerste vijftientig jaar doormaakte, werd tenslotte ook beïnvloed door de transformatie van de aangesloten interconfessionele provinciale boerenbonden in katholieke (inter)diocesane bonden. Als sluitstuk van deze katholisering werd in 1920 de katholieke identiteit van de Nederlandsche Boerenbond vastgelegd in de statuten. Enkele jaren later werd de naam van de bond omgedoopt in: (Roomsch-)Katholieke Nederlandsche Boeren- en Tuindersbond.¹

¹ In 1924 werd de bond omgedoopt tot R.K. Nederlandsche Boeren- en Tuindersbond. In 1929 werd 'R.K.' vervangen door 'Katholieke'. In de notulen van het КНВТБ-bestuur bleef men in de vooroorlogse jaren doorgaans spreken van 'Nederlandsche Boerenbond'.

BIJLAGE: PROVINCIALE EN GEWESTELIJKE BOERENBONDEN, 1896-1920

Oprichting en opheffing

<i>Naam</i>	<i>Opgericht</i>	<i>Opgeheven</i>	<i>Opgegaan in</i>
Noordbrabantsche Christelijke Boerenbond (NCB)	17-08-1896		
Limburgsche Christelijke Boerenbond (LCB)	10-11-1896	15-01-1901	LLB
Limburgsche Landbouwbond (LLB) ¹	15-01-1901		
Noordhollandsche Boerenbond (NHBB)	13-08-1896	16-06-1915	LTB
R.K. Diocesane Land- en Tuinbouwbond (LTB)	16-06-1915		
Zuidhollandsche Boerenbond (ZHBB)	1901	1920	
Geldersche Boerenbond (GBB)	27-11-1896	17-08-1917	ABTB
Overijsselsche Boerenbond (OBB)	1897	17-08-1917	ABTB
Aartsdiocesane Boeren- en Tuindersbond (ABTB)	17-08-1917		
Stichrsche Boerenbond (SBB)	01-04-1905	01-07-1923	
Christelijke Boerenbond van Zeeuwsch-Vlaanderen W.D. (zv wd)	1903	1941	
R.K. Boerenbond van Zeeuwsch-Vlaanderen O.D. (zv od)	1904	1918	NCB

Ledental en afdelingen²

<i>Naam</i>	1897		1910		1920	
	<i>afd.</i>	<i>leden</i>	<i>afd.</i>	<i>leden</i>	<i>afd.</i>	<i>leden</i>
NCB	78	8.078	190	25.434	264	38.848
LCB / LLB / LLTB	74	6.491	153	16.597	163	15.869
NHBB / LTB	12	668	43	2.912	122	6.050
ZHBB			10	805		
GBB / ABTB	46	2.765	58	9.381	151	12.067
OBB	8	292	33	3.190		
SBB			29	2.134	35	3.108
ZV WD			4	304		
ZV OD			15	1.084		
overige leden NBB	36	1.169				
totaal NBB	254	19.463	535	61.841	735	75.942

¹ In 1919 omgedoopt in Limburgsche Land- en Tuinbouwbond (LLTB).

² Bronnen: Notulenboek NBB, 1896-1901, *Arch. KNBTB*, nr. 432; *Verslagen en Mededeelingen van de Directie van den Landbouw*, (1911); Jaarverslagen van NBB, ABTB, NCB en LLTB (1920).